

<https://ui.ac.ir/en>

Journal of Comparative Theology

E-ISSN: 2322-3421

Document Type: Research Paper

Vol. 12, Issue 1, No.25, Spring & Summer 2021. pp.7-8

Received: 27/01/2020 Accepted: 28/09/2020

The Ecological Recognition of *Avesta's* Mythological Propositions based on Gilbert Durand's Point of View

Hasti Ghaderi Sohi

Ph. D. Student, Department of Persian Language and Literature (Epic Literature), Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
ha.ghaderi@hsu.ac.ir

Mehyar Alavi Moghaddam*

*Corresponding author : Associate Professor, Department of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
m.alavi.m@hsu.ac.ir

Ebrahim Estaji

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
e.estaji@hsu.ac.ir

Ali Tasnimi

Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Hakim Sabzevari University, Sabzevar, Iran
a.tasnimi@hsu.ac.ir

1- Introduction

Transition to environmental crises is impossible without changing human attitudes and lifestyles. Accordingly, ecologists have tried to tap into the different sciences to investigate their potential to improve the environment. Theology and religious texts are capable of making such a change. *Avesta's* text can be examined from this perspective because of its religious and mythical value and the frequency of issues related to ecology. The present study, with an ecological and comparative approach, seeks to examine how *Avesta's* statements influence individuals' lifestyles and attitudes.

2- Theoretical Framework

The most serious challenge for human beings today is to find a way to protect the environment, which has been severely damaged by human development. Accordingly, finding the potential of religious texts based on an ecological approach to influence human attitudes and lifestyles is the most important task that should be on the agenda of religious scholars. Among them, the *Avesta* text, on the one hand, due to its late age, has had an impact on later works, especially the works of Indo-European languages that have been written after it in an intertextual manner. The influential aspect of *Avesta* can be used to change people's lifestyles and improve the environment.

3- Methodology

This research is based on the method of collecting library information. The method of data analysis is qualitative and inductive reasoning (from the whole the detail).

4- Discussion

Avesta, in addition to its religious value, has a mythical value; therefore, it can be examined with mythological perspectives. One view that can help to understand the place of these propositions in the human mind is Gilbert Durand's view of myths, the application of which, along with Carl Gustav Jung's theory of

archetypes, can lead to an understanding of how they work in the human mind.

5- Conclusions

From an ecological point of view, *Avesta* can be important in changing human attitudes toward the environment for the following reasons: *Avesta* is a religious text that also has mythological value. Because of its religious nature, it influences the view of Zoroastrian believers, and on the other hand, because of the mythological value of some propositions, it impacts a wider group of people, especially speakers of Indian languages. The function of mythical propositions, including Avestan mythological propositions, is such that it can affect the human subconscious and psyche due to being archetypal while being influenced by the collective subconscious mind.

Keywords: *Avesta*, Ecologicalism, Theological Influence, Environment, Myth, Comparative Approach.

References

- Carson, R. (2009). *Silent Spring*. Translated by Abd Al-hosein Vahab Zadeh, Avaz Kouchaki and Amin Alizadeh. 2nd Edition. Mashhad: Jahad Daneshgahi Publication.
- Corbin, H. (1989). *Spiritual Body and Celestial Earth from Mazdean Iran to Shi'ite Iran*. Princeton: Princeton University Publication.
- Dobson, A. (1998). *Green Political Thought*. Translated by Mohammad Salasi. Tehran: Agah Publication.
- Durand, G. (2019). *Symbolic Imagination*. Translated by Rouh-Allah Nematollahi. 1st Edition. Tehran: Hekmat Kalameh Publication.
- Ebrahim-Nia, R. (2004). The Importance of the Environment in Ancient Iran. *Journal of Historical Research*, 20, 113-120.
- Ghaderi Sohi, H., & Alavi Moghaddam, M. (2017). *The Role of Ecological Attitude in Strengthening the Resistance Economy and Implementing Its Goals*. 1st National Conference on Management with the Approach of Resistance Economy, Abadeh University, 1-7.
- Hadadi, M. (2004). Religions and the Environment. *Journal of Religion News*, 12, 60-65.
- Jung, C. G. (2011). *Four Archetypes: Mother, Rebirth, Spirit, Trickster*. Translated by Parvin Faramarzi. 3rd Edition. Mashhad: Beh-Nashr Publication.
- Mahdi Zadeh, J. (2007). The Search for Green Life (A Theory of Modern Ecological Ideas). *Jostarha-ye Shahr-Sazi*, 6(21), 28-45.
- Malandra, W. (1983). *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*. 1st Edition. Minneapolis: Minnesota Publications in the Humanities.
- Modares Razavi, M. T. (Ed.) (1947). *Toosi's Asas-Al-Eghtebas*. 1st Edition. Tehran: Tehran University Publication.
- Mohaghegh Damad, M. (2016). Environmental Theology (Report on the Utopia of Allameh Iqbal Lahori). *Bioethics Journal*, 1, 171-192.
- Namvar Motlagh, B. (2013). *An Introduction to Mythology: Theories and Applications*. 1st Edition. Tehran: Sokhan Publication.
- Nasr, H. (2007). *Religion and the Order of Nature*. Translated by Ensha-Allah Rahmati. 2nd Edition. Tehran: Ney Publication.
- Orojnia, P., & Hooshangi, L. (2017). Zoroastrian Scriptures and the Environment: The Man's Role in Prosperity of Earth and Nature. *Journal of Religious Studies*, 10, 111-131.
- Pour-Davoud, E. (2007). *Ancient Iranian Culture*. 2nd Edition. Tehran: Asatir Publication.
- Pour-Davoud, E. (Ed.) (2015a). *Gatha-Ha*. 1st Edition. Tehran: Asatir Publication.
- Pour-Davoud, E. (Ed.) (2015b). *Yashts*. 1st Edition. Tehran: Asatir Publication.
- Pour-Davoud, E. Darmesteter, J. (Ed.) (2015). *Vispered, Khorda Avesta, Vendidad*. Tehran: Asatir Publication.
- Schultz, D., & Schultz, S. (2015). *Theories of Personality*. Tehran: Virayesh Publication.
- Snowden, R. (2010). *Jung Self Tutorial*. Translated by Nouroldin Rahmanian. 3rd Edition. Tehran: Ashian Publication.
- Tafazoli, A. (2007). *History of Pre-Islamic Iranian Literature*. 5th Edition. Tehran: Sokhan Publication.

الهیات تطبیقی

نوع مقاله: پژوهشی

سال دوازدهم، شماره بیست و پنجم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

ص ۲۷-۴۲

تاریخ وصول: ۱۳۹۸/۴/۹ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۱/۳۰

واکاوی زیست‌بوم‌گرایانه گزاره‌های اساطیری اوستا با تأکید بر دیدگاه ژیلبر دوران

هستی قادری‌سهی، دانشجوی دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

ha.ghaderi@hsu.ac.ir

مهیار علوی‌مقدم*، دانشیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

m.alavi.m@hsu.ac.ir

ابراهیم استاجی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

e.estaji@hsu.ac.ir

علی تسنیمی، استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران

a.tasnimi@hsu.ac.ir

چکیده

گذار از بحران‌های زیست‌محیطی بدون تغییر نگرش و سبک زندگی بشر، امری ناممکن است. زیست‌بوم‌گرایان با تکیه بر همین تغییر نگرش و سبک زندگی کوشیده‌اند با ورود به علوم مختلف، از ظرفیت‌های آنها برای بهبود وضعیت محیط زیست بهره ببرند. الهیات و متون دینی به سبب گستره نفوذ خود قابلیت ایجاد چنین تغییری را دارند. متن *اوستا* به سبب ارزش دینی و اسطوره‌ای آن و بسامد موضوعات در پیوند با محیط زیست از این دیدگاه درخور بررسی است. پژوهش پیش‌رو با رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه و با نگاهی تطبیقی، در پی آن است که به چگونگی تأثیرگذاری گزاره‌های *اوستا* بر سبک زندگی و نگرش افراد پردازد و ضمن نقد برخی از پیامدهای احتمالی منفی، به ارزیابی جامع از قابلیت‌های این متن برای صیانت از محیط زیست دست یابد. نتایج پس از پژوهش بر گزاره‌های *اوستا* نشان دادند منشأ کهن‌الگویی روایت‌های نمادین آن، متأثر از ناخودآگاه جمعی و نیز تأثیرگذار بر ناخودآگاه انسان است؛ این، امتیاز اصلی متن‌هایی است که ارزش دینی - اسطوره‌ای دارند. گذشته از محدود گزاره‌های *اوستا* که با اهداف زیست‌بوم‌گرایانه تناقض دارند، بسامد بالای مفاهیم در پیوند با محیط زیست و ارزش اسطوره‌ای آنها ظرفیتی بالقوه و شایان توجه برای زیست‌بوم‌گرایان است. افزون بر تأثیرگذاری مستقیم این اثر بر باورمندان دیانت زرتشتی، تأثیر ژرف آن بر گویشوران زبان‌های هند و اروپایی درخور توجه است. این پژوهش، عمدتاً بر پایه نظریه ژیلبر دوران در حوزه تخیل و نمادپردازی برآمده از تخیل با رویکرد اسطوره‌شناسی تطبیقی است.

واژه‌های کلیدی

اوستا، زیست‌بوم‌گرایی، تأثیر الهیات، محیط زیست، اسطوره، رویکرد تطبیقی

* مسؤل مکاتبات

Copyright © 2020, University of Isfahan. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>), which permits others to download this work and share it with others as long as they credit it, but they cannot change it in any way or use it commercially.

Doi: [10.22108/coth.2020.121330.1376](https://doi.org/10.22108/coth.2020.121330.1376)

مقدمه

بحران‌های زیست‌محیطی، جدی‌ترین دغدغه پژوهشگران علوم مختلف در سده اخیرند. پژوهشگران به این نتیجه رسیدند که برای نجات حیات در زمین و حفاظت از محیط زیست، باید از ظرفیت‌های بالقوه تمام علوم و باورهای بشر بهره‌برند. یکی از این ظرفیت‌های بسیار مهم، باورهای دینی است؛ باورهایی که افزون بر گستره نفوذشان میان انسان‌ها، بدون نیاز به ایجاد سدی مادی، با چیرگی بر درون انسان و تکیه بر وجدان او، به مهار بحران می‌انجامند. در این میان، باورهای موجود در دین کهنی همچون دین زرتشت بازتاب یافته در *اوستا*، گرچه در دوره اخیر، جمعیت باورمندانش به نسبت ادیانی چون اسلام و مسیحیت، اندک است، به سبب ارزش اسطوره‌ای برخی بخش‌های آن، امکان تأثیرگذاری بر ضمیر ناخودآگاه جمعی را دارد و از این دیدگاه شایان توجه و بررسی است.

تغییر رویکرد بشر از دیدگاه محیط زیست‌گرا به زیست‌بوم‌گرا، این فرصت را به پژوهشگران علوم انسانی، به‌ویژه الهیات و اسطوره‌شناسی داده است که با ژرف‌کاوی ظرفیت‌های موجود در باورهای کهن بشری، قابلیت‌های فراموش شده این باورها را بازیابی و از آن بهره‌برند. سلايق و سبک زندگی نوین بشر بر تنوع، زیاده‌خواهی و توسعه‌طلبی بی‌حد بنیان نهاده شده است. باورهای دیرینه بشر، این توان را دارند که بر این سبک و سلايق چیره شوند و با بهره‌گیری از تأثیرات ژرفی که بر ناخودآگاه بشر دارند، در یک سبک زندگی متعادل، خرسندی انسان را به ارمغان آرند.

رویکرد انتقادی، لازمه ورود به پژوهش علمی است. پژوهش پیش‌رو، از این نظر مستثنی نیست؛ به سبب همین، رویکرد انتقادی است که با وجود کشف و تبیین ارزش و قابلیت‌های متن *اوستا*، برای مهار بحران زیست‌محیطی کنونی، نقد برخی جنبه‌های این متن که بر بنیاد دیدگاه زیست‌بوم‌گرایانه برای محیط زیست آسیب‌زا است، فراموش نشده است.

بیان مسئله

جدی‌ترین چالش بشر در روزگار کنونی، یافتن راهکاری است که به‌واسطه آن بتوان محیط زیست آسیب‌دیده از توسعه‌طلبی انسان را حفاظت کرد. این چالش، زمانی برای پژوهشگران علوم انسانی اهمیت بیشتری می‌یابد که بدانیم تلاش پژوهشگران دیگر علوم، آن‌چنان نتیجه‌بخش نبوده است و برای تغییر اصولی و اساسی، تغییر نگرش و سبک زندگی آدمی اهمیت دارد و کیفیت این تغییر نگرش و سبک زندگی، در حوزه علوم انسانی باید تبیین شود. بر اساس این، یافتن ظرفیت‌های بالقوه متون دینی با تکیه بر رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه، برای تأثیر نهادن بر نگرش و سبک زندگی بشر، مهم‌ترین کاری است که باید در دستور کار پژوهندگان ادیان قرار گیرد. از این میان، متن *اوستا*، به سبب دیرسال بودنش، بر آثار پسین، به‌ویژه آثار زبان‌های هند و اروپایی پس از آن، به شیوه بینامتنی، تأثیرگذار بوده است؛ همچنین به سبب داشتن ارزش اسطوره‌ای، تأثیرات ویژه شایان توجهی بر ضمیر ناخودآگاه جمعی دارد؛ تأثیراتی که می‌توان از آنها برای تغییر سبک زندگی افراد و بهبود اوضاع محیط زیست بهره برد. *اوستا*، کتاب دینی زده‌تستان، از پنج بخش یسن‌ها، یشت‌ها، ویسپرد، وندیداد و خُرده‌اوستا تشکیل شده و تأثیرات ژرفی بر فرهنگ ایرانی نهاده است. آنچه از *اوستا* برجا مانده، تنها یک‌چهارم کتابی است که در دوره ساسانیان وجود داشته است و از این مقدار، تنها سراینده متون گاهانی - شامل هفده سرود از یسن‌ها - زردشت است؛ با این حال، پژوهش بر این اثر برای درک باورهای دینی و اساطیری ایرانیان، بسیار مفید است؛ زیرا متون اوستای متأخر نیز شامل عقاید کهن ایرانی‌اند که با بیانی اسطوره‌ای در قالب نیایش‌ها و آیین‌های دینی بازتاب یافته‌اند (ر.ک: تفضلی، ۱۳۸۶: ۳۹-۳۶).

روش پژوهش، پرسش‌ها و فرضیه‌های بنیادین تحقیق

این پژوهش براساس روش گردآوری اطلاعات

پیشینه پژوهش

اندیشمندان علوم انسانی در چند دهه اخیر درباره پیوند میان باورهای بشر و شیوه برخورد او با محیط زیست به شدت توجه داشته‌اند. پژوهشگران حوزه الهیات نیز در یک دهه گذشته، در ایران درباره کشف قابلیت‌های متون دینی با حفاظت از محیط زیست توجه داشته‌اند. توجه به آثار نگاشته شده پژوهشگران غربی در این زمینه، در برخی از مقالات همچون «ادیان و محیط زیست» (مروری بر مجموعه ۹ جلدی ادیان و محیط زیست) (حدادی، ۱۳۸۳) مشهود است. شاید همین توجه است که برخی پژوهشگران این حوزه را به سوی تحقیق در این زمینه سوق داد. از این میان، تحقیقاتی چون «الهیات محیط زیست» گزارشی از آرمان شهر علامه اقبال لاهوری» (محقق داماد، ۱۳۹۰) و «متون دینی زرتشتی و محیط زیست: نقش انسان در آبادانی زمین و طبیعت» (عروج نسا و هوشنگی، ۱۳۹۵) و «اهمیت محیط زیست در ایران باستان» (ابراهیم‌نیا، ۱۳۸۳) هر کدام با سبک و رویکرد ویژه خود به این مسئله پرداخته‌اند.

سیدحسین نصر در پژوهش‌های خود به گونه‌ای ویژه، به مسئله بحران زیست‌محیطی و راهکارهای دین برای گذار از آن توجه داشته است. او بر این باور است که بحران زیست‌محیطی، موجب توجه دوباره الهی‌دانان به مسئله اهمیت نظم طبیعت در دین شده است (ر.ک: نصر، ۱۳۸۶: ۲۵۰). او در کتاب دین و نظم طبیعت به این موضوع پرداخته و در حدود سه صفحه، اشاراتی گذرا به دین زرتشتی نیز داشته است (ر.ک: همان: ۷۵-۷۸).

بررسی آثار یادشده مسئله‌ای اساسی را فریاد پژوهشگران می‌آورد: در مقالات بالا به چگونگی تأثیرگذاری گزاره‌های دینی یا اسطوره‌ای بر روان انسان، تمرکز نشده است؛ این مسئله در پژوهش پیش‌رو اولویت است. افزون بر این، پژوهش پیش‌رو در بررسی‌های خود از رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه بهره خواهد برد که دیگر آثار مشابه فاقد چنین رویکردی‌اند. به سبب همین رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه

به صورت کتابخانه‌ای، روش تحلیل داده‌ها به صورت کیفی و روش استدلالی استقرایی (از جزء به کل) انجام شده است. در این پژوهش تلاش شده است آن دسته از گزاره‌های اوستا بررسی شود که قابلیت تأثیرگذاری بر نگرش و سبک زندگی افراد را به سود محیط زیست دارند؛ البته به سبب داشتن رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه و انتقادی، پژوهشگران در این مقاله از بررسی پیامدهای منفی احتمالی این گزاره‌ها غافل نمانده‌اند و ضمن بررسی این جنبه، به تبیین دقیق آن پرداخته‌اند. گفتنی است برای حفظ نظم منطقی در این پژوهش، کوشش شده است پس از تبیین بنیان‌های نظری، عناوین به ترتیب مفهومی پرسش‌های بنیادین، مطرح و بررسی شوند.

پژوهش پیش‌رو در پی پاسخ‌دادن به پرسش‌های زیر پی‌ریزی شده است:

الف. گزاره‌های اوستا چگونه بر روان و سبک زندگی انسان تأثیر می‌گذارد؟

ب. بر چه اساسی می‌توان از گزاره‌های اوستا برای بهبود شرایط زیست‌محیطی بهره برد؟

پ. با رویکرد انتقادی و زیست‌بوم‌گرایانه، چه نقدی بر گزاره‌های اوستا وارد است؟

در پی این پرسش‌های بنیادین، گمانه‌ها و فرضیه‌های زیر مطرح می‌شود:

الف) برخی گزاره‌های اوستا به سبب ارزش اسطوره‌ای و نمادهای کهن‌الگویی، با محتویات ناخودآگاه جمعی انسان همگون‌اند و به همان رویه بر روان و سبک زندگی او تأثیر می‌گذارند.

ب) بسامد گزاره‌هایی با مفهوم ستایش و درود بر عناصر زیست‌محیطی در اوستا بالاست و براساس رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه، می‌توان از آن برای تغییر سبک زندگی بشر در راستای بهبود شرایط محیط زیست بهره برد.

پ) بر بنیاد رویکرد انتقادی و زیست‌بوم‌گرایانه، باورهای موجود در اوستا باید درباره مبحث خرفستران (khrafstra) به سبب امکان آسیب به زیست‌بوم نقد شوند.

است که این پژوهش به ذکر موارد مثبت، ختم نمی‌شود و با یک نگرش انتقادی، از پیامدهای منفی احتمالی تکیه بر برخی گزاره‌های اوستا سخن می‌گوید.

بنیان‌های نظری پژوهش

برای ورود به مبحثی که اساس آن زیست‌بوم‌گرایی است، پیش از هر چیز آشنایی با مفهوم زیست‌بوم‌گرایی و تفاوت‌های بنیادین آن با محیط زیست‌گرایی ضرورت دارد؛ از این رو به سبب آنکه وجه تمایز اصلی این پژوهش با آثار مشابه، رویکرد زیست‌بوم‌گرایی است و این مبحث در ایران مبحثی به نسبت نو به شمار می‌آید، تفاوت‌های کلی زیست‌بوم‌گرایی و محیط زیست‌گرایی تبیین شده‌اند.

تفاوت زیست‌بوم‌گرایی و محیط زیست‌گرایی

وضعیت بحرانی و پیچیده محیط زیست سبب شده است مسائل زیست‌محیطی، یکی از دغدغه‌های جدی بشر در قرن حاضر باشد؛ دیدگاهها، رویکردها و جنبش‌های مختلفی برای گذار از این وضعیت بحرانی و بهبود شرایط زیست‌محیطی پدید آمده‌اند که هر کدام از آنها با عناوینی مختلف، راهکارهای متفاوتی برای حل مسائل پیشنهاد می‌دهند. در این میان، دو جنبش مطرح و مشهورتر جنبش زیست‌بوم‌گرایی (ECOLOGISM) و جنبش محیط زیست‌گرایی (ENVIRONMENTALISM) راهکارهای متفاوتی برای حل مسائل زیست‌محیطی دارند.

باید به این نکته توجه داشت که رویکرد غالب در جهان تا کنون رویکرد محیط زیست‌گرایی بوده است و بیشتر تلاش‌های جهانی در راستای کنترل تولید گازهای زیان‌بخش و فعالیت‌های آسیب‌زا برای طبیعت و نیز تمام تعهدها و پیمان‌های سیاسی جهان در این باره، تلاش‌هایی هم‌راستا با این رویکرد است. محیط‌زیست‌گرایان بیشتر در پی رهیافت‌های مدیریتی نسبت به مسائل زیست‌محیطی هستند. آنها چنین می‌پندارند که بدون هرگونه دگرگونی بنیادی در ارزش‌های کنونی یا الگوهای تولید و مصرف،

مسائل زیست‌محیطی حل‌شدنی‌اند؛ به همین روی بر مهار فعالیت‌های زیان‌بخش و سازماندهی آنها با نظارت سازمان‌های مردمی یا حکومت‌ها تأکید دارند. این در حالی است که زیست‌بوم‌گرایان به دنبال حل مشکلات زیست‌محیطی با تغییراتی بنیادی در رابطه انسان با جهان طبیعی و شیوه زندگی اجتماعی و سیاسی‌اند (ر.ک: دابسون، ۱۳۷۷: ۱۰). به باور زیست‌بوم‌گرایان، بدون تغییر در نگرش انسان به طبیعت، امید چندانی به حل مشکلات زیست‌محیطی نیست و هرگونه رویکرد کنترلی بر طبیعت، سرانجامی جز تخریب محیط زیست نخواهد داشت (ر.ک: کارسون، ۱۳۸۸: ۲۸۱).

نگرش زیست‌بوم‌گرایی باید گونه‌ای انقلاب فکری در تحلیل بحران زیست‌محیطی به حساب آید که در جست‌وجوی راهکارهای جدید برای کاهش و مقابله با پیامدهای مسائل محیط زیست است. این نکته را باید در نظر داشت که در چارچوب این انگاره جدید (زیست‌بوم‌گرایی)، انواع نظریه‌ها، اندیشه‌ها و جنبش‌های تازه در حوزه‌های گوناگون پدید آمده‌اند و موجبات تغییر نگرش پژوهشگران در عرصه‌های مختلف از جمله، اقتصاد، سیاست و جامعه‌شناسی را پدید آورده‌اند (ر.ک: مهدیزاده، ۱۳۸۶: ۳۴؛ قادری‌سهی و علوی‌مقدم، ۱۳۹۶: ۴).

زیست‌بوم‌گرایان بر این باورند که رشد نامحدود اقتصادی به دلیل محدودیت منابع و زمین امکان‌پذیر نیست و تغییر در رفتار اجتماعی و سیاسی ما، ضرورت انکارناپذیر است (ر.ک: دابسون، ۱۳۷۷: ۳۳)؛ ضرورتی که توجه‌ناشدن به آن، محیط زیست و در پی آن، انسان‌ها را دچار بحران جدی می‌کند. درحقیقت، تخریب زیست‌بوم، به تنگناهای اقتصادی دامن می‌زند و موجب گسترش فقر و وابستگی ملت‌ها می‌شود. از نظر مانوئل کاستلز (متولد ۱۹۴۲) محتوای گفتمان زیست‌بوم‌گرایی در چهار موضوع جمع‌بندی می‌شود:

الف) این گفتمان بر بازنگری ارزش‌ها و کارکردهای علم و فناوری تأکید دارد که تمام جنبه‌های زندگی و

نیست؛ زیرا خرسندی و رضایت، حاصل برآورده شدن نیازهای معنوی و روانی افراد یک جامعه است و مصرف‌گرایی افراطی، به هیچ عنوان نمی‌تواند جایگزین این احساس رضایت در جامعه شود (ر.ک: مهدیزاده، ۱۳۸۶: ۳۳)؛ بنابراین، حکومتی که پس از اطمینان از تأمین حداقل نیازهای مادی در میان همگان، از افتادن در دام مصرف‌گرایی، مصون بماند و با جبران نیازهای معنوی و روانی افراد، شرایطی فراهم آورد تا افراد جامعه با خرسندی و احساس رضایت زندگی کنند، اقتصادی پایدار خواهد داشت و نیز به بحران‌های زیست‌محیطی دامن نمی‌زند (ر.ک: قادر سهی و علوی مقدم، ۱۳۹۶: ۵). چنین رویکردی است که مسائل زیست‌محیطی را از وضعیت بحرانی فعلی رهایی می‌بخشد.

بحث و بررسی

تحلیل داده‌های برآمده از گزاره‌های اوستا با رویکرد زیست‌بوم‌گرایانه، پیش و بیش از هر چیز، نیازمند آگاهی از میزان، کیفیت و چگونگی نفوذ این گزاره‌ها بر روان و سبک زندگی افراد است؛ بنابراین، پیش از آنکه به نمونه‌آوری از اوستا و تبیین آن پرداخته شود، باید از جایگاه گزاره‌های اوستا در سمت‌وسو دادن به روان و سبک زندگی افراد آگاه شد. برای ورود به این بحث ذکر این نکته ضرورت دارد که متن اوستا افزون بر ارزش دینی، ارزش اسطوره‌ای دارد؛ بنابراین، قابلیت بررسی با دیدگاه‌های اسطوره‌شناختی نیز دارد. یکی از دیدگاه‌های یاری‌رساننده برای درک جایگاه این گزاره‌ها در ذهنیت بشر، دیدگاه ژیلبر دوران^۱ درباره اسطوره‌هاست. بهره‌گیری از دیدگاه ژیلبر دوران در کنار نظریه کارل گوستاو یونگ^۲ درباره کهن‌الگوها به درک شیوه عمل آنها در ذهن انسان می‌انجامد؛ از این رو تأکید پژوهش پیش رو در بررسی اسطوره‌شناختی، بر نظریه ژیلبر دوران است.

طبیعت را در سلطه خود در آورده است. درحقیقت به نوعی انقلاب علم علیه علم به‌شمار می‌رود و طرفدار علمی است که آن علم مدافع طبیعت باشد.

ب) گفتمان زیست‌بوم‌گرایی تلاشی است برای بازسازی جوامع محلی؛ این بدان معناست که بر ساختن جامعه و زیست‌بوم پیرامونی با تکیه بر افراد محلی تأکید شود؛ زیرا نگاه افراد بومی هر مکان، به آن مکان و زیست‌بوم، قطعاً مشفقانه‌تر خواهد بود. افزون بر این، با چنین نگرشی مشارکت همگانی در اجرای طرح‌ها گسترش می‌یابد.

ج) طرحی است برای نظارت بر محیط زیست با هدف ایجاد تعادل میان فرایند بهره‌برداری از محیط زیست در طول زمان؛ به گونه‌ای که میان بهره‌برداری و بازسازی محیط زیست، تعادلی نسبی برقرار شود.

د) زیست‌بوم‌گرایی بر سازنده‌هویی نوین است که بشر را بخشی از طبیعت می‌داند؛ این هویت فراملی بر منافع تمام انسان‌های زمین استوار است (ر.ک: مهدیزاده، ۱۳۸۶: ۳۰).

زیست‌بوم‌گرایان با مطرح ساختن این اندیشه که بشر نباید بین خود و طبیعت تفاوتی قائل شود، در پی تقویت مشارکت افراد در جامعه برای پیشبرد اهدافی اند که پیامد نهایی آن حفظ طبیعت است. بر پایه نگرش آنان، بشر تنها زمانی از بحران‌های زیست‌محیطی رهایی می‌یابد که پیوندهای ژرف خود و طبیعت را درک کند و از تلاش برای تسلط منفعت طلبانه بر طبیعت دست بردارد. یکی از پرسش‌های بنیادین که زیست‌بوم‌گرایان، ضمن پرداختن به آن، به بیان دیدگاه‌های خویش می‌پردازند آن است که آیا تولید و مصرف مداوم، امکان‌پذیر است. پرسشی که پاسخ آن با توجه به محدودیت منابع، قطعاً مثبت نخواهد بود؛ بنابراین، مصرف باید محدودیت داشته باشد. پرسش دیگر آنکه یک جامعه مصرف‌گرا که اولویت آن ترغیب و تبلیغ مصرف و در پی آن، تولید یا وارد کردن کالا است، می‌تواند شرایط را برای ایجاد خرسندی و احساس رضایت دائمی اجتماع فراهم کند. پاسخ این پرسش نیز قطعاً مثبت

1. Gilbert Durand
2. Carl Gustav Jung

اوستا به مثابه روایت‌هایی نمادین و کهن‌الگویی

آنچه از اوستا برجای مانده شامل گزاره‌ها و روایت‌هایی است که ادراک آنها بدون داشتن رویکرد و چشم‌اندازی اسطوره‌شناختی، با نقصان و کژتابی همراه است. درحقیقت دین زردشت به‌عنوان یک دین شرقی و غیر سامی در تبیین آرا و مناسک خویش از شیوه‌هایی بهره‌جسته که ادراک آنها نیازمند بهره‌جستن از اسطوره‌شناسی است. نظریه ژیلبر دوران یکی از دیدگاه‌های جامع است که امکان ادراک جایگاه این گزاره‌ها در ذهن و فرهنگ بشر را تعیین می‌کند. ژیلبر دوران با پژوهش‌های دامنه‌دار بر تخیل انسان و محصول خیال، توانست جایگاه اسطوره را در روان انسان به گونه‌ای منظم تبیین کند. ژیلبر دوران بر این باور است که تخیل و نمادپردازی برآمده از تخیل، اهمیت دارد. به باور او، پس از هشت قرن نفی اهمیت امر خیالی و نماد با علوم مختلف، علمی همچون روان‌درمانگری و قوم‌شناسی، دوباره اهمیت تصاویر نمادین را در زندگی انسان فریاد او آورده‌اند. بخشی از بازنمایی علمی انسان امروزی از امور مختلف، در بازنمایی‌های خیالی و نمادین مشابه بازنمایی‌های اسطوره‌ای کهن، ریشه دارد (ر.ک: دوران، ۱۳۹۸: ۵۲-۵۱).

براساس نظریه ژیلبر دوران، اساطیر و روایت‌های اسطوره‌ای از نمادها و نمادها از کهن‌الگوها، کهن‌الگوها از شم و شم از بازتاب سرچشمه می‌گیرد. بر اساس این، هر اسطوره نمود روایت‌مند یک یا چند نماد است و هر نماد، نمود عینی‌تر و جزئی‌تر کهن‌الگوست و هر کهن‌الگو، تصویری است که از شم انسان حکایت دارد. بر اساس این، نماد و اسطوره دو مؤلفه‌اند که کهن‌الگو را در بستر یک فرهنگ ویژه عینیت می‌بخشند (ر.ک: نامورمطلق، ۱۳۹۲: ۲۵-۳۰). در توضیح این نظریه باید گفت به گمان دوران، وجه تمایز اسطوره با نماد، روایت‌مند بودن اسطوره است و وجه تمایز نماد با کهن‌الگو متأثر بودن نماد از ویژگی‌های زمانی و مکانی یک فرهنگ ویژه است (ر.ک: همان: ۳۵۵-۳۵۶).

با پیش چشم داشتن این دیدگاه، اوستا مجموعه‌

روایت‌های نمادینی است که ارزش اسطوره‌ای دارد و نمادهای آن از کهن‌الگوهایی سرچشمه می‌گیرد که در میان تمام افراد بشر یکسان‌اند؛ البته در این اثر دینی - اسطوره‌ای، با تأثیر از مختصات زمانی و مکانی نگارش، به رنگ فرهنگ و اندیشه ایرانیان درآمده‌اند. ارزش این متون از آن روست که نمادهای آن به سبب ریشه‌داشتن در کهن‌الگوها و همسوبودن با فرهنگ ایرانی می‌توانند به‌منزله عنصری به‌شدت تأثیرگذار بر روان ایرانیان، بهره‌برداری شوند. باید این نکته را در نظر داشت که با وجود پنهان، دیریاب و تا حد زیادی ناشناخته‌بودن ضمیر ناخودآگاه، بر روان و زندگی انسان اثری ژرف‌تر و بنیادین‌تر از خودآگاه و نیمه‌خودآگاه او دارد. پژوهش‌های کنونی نوین نشان داده‌اند تأثیرات ضمیر ناخودآگاه بر اندیشه و رفتار انسان، فراتر از آن است که فروید اظهار داشت (ر.ک: شولتز و شولتز، ۱۳۹۴: ۱۱۲). این تأثیر زمانی پررنگ‌تر می‌شود که از ضمیر ناخودآگاه جمعی انسان نشأت می‌گیرد. ضمیر ناخودآگاه جمعی اصطلاحی بود که یونگ نخستین‌بار تبیین کرد. یونگ آن را عمیق‌ترین لایه ناخودآگاه دارای تصاویر کهن‌الگویی معرفی کرد. به باور یونگ، اسطوره‌ها در پیوندی تنگاتنگ با کهن‌الگوها در پی تبیین اندیشه‌های موجود در ناخودآگاه جمعی بشرند و با تأثیراتی که در ذهن انسان دارند، شفافبخش روان و موجب گونه‌ای آرامش‌اند که با گذار از ابهام اضطراب‌زای اندیشه‌ها و تمایلات کهن‌الگویی به دست می‌آیند (ر.ک: اسنودن، ۱۳۸۹: ۵۳-۵۴). کهن‌الگو در اندیشه یونگ همان محتویات مبهم ضمیر ناخودآگاه جمعی است که در تخیلات انسان و محصولات برآمده از تخیل آدمی، متجلی می‌شود. به باور یونگ کهن‌الگوها در تراوش‌های خیالی مرئی می‌شوند. به عبارت دقیق‌تر، کهن‌الگو یک امکان «از یک تجلی ذهنی که دارای اصلی است اولیه و پیشینی. تجلیات ذهنی خود موروثی نیستند؛ بلکه فقط قالب‌ها موروثی‌اند و در این وجه از هر حیث با غرایز مطابقت دارند» (یونگ، ۱۳۹۰: ۲۱).

بر اساس این، محتوای اسطوره‌ای اوستا بازتاب لایه‌ای نهانی از ضمیر ناخودآگاه بشر است که از قالب‌هایی موروثی و البته پنهانی سرچشمه می‌گیرد و از این دیدگاه، همچون پازلی گمشده ابهام‌های اضطراب‌زای ضمیر ناخودآگاه انسان را پاسخ و آرامش می‌بخشد و از این رو بر حیات روانی و سبک زندگی او تأثیرگذار است. به بیان روشن‌تر، گاه آنچه آشکارا گفته می‌شود، به اندازه روایت اسطوره‌ای برآمده از کهن‌الگوها تأثیر نمی‌گذارد؛ زیرا آن روایت اسطوره‌ای نمادین در نهانی‌ترین لایه‌های ضمیر ناخودآگاه و آن سخن آشکار و بی‌ابهام در سطحی‌ترین لایه ضمیر خودآگاه ریشه دارد. با چنین نگرشی، واضح و آشکار است که تصاویر حتی مبهم و گاه دیرپای اوستا ظرفیتی گسترده برای تأثیرگذاری بر سبک زندگی ایرانیان دارند.

تغییر سبک زیست‌بوم‌گرایانه با تکیه بر روایت‌های کهن‌الگویی اوستا

بر اساس مطالب پیشین، گزاره‌ها و روایت‌های اوستا ظرفیتی گسترده برای تغییر سبک زندگی انسان ایرانی دارد. با توجه به بنیان‌های نظری پژوهش، یکی از موارد مهم برای زیست‌بوم‌گرایان، بهره‌گیری از ظرفیت‌های محلی و بومی برای حفظ محیط زیست است؛ زیرا بهره‌گیری از این ظرفیت‌های نمادین، افزون بر آنکه برای مخاطبان هر محدوده جغرافیایی، درک‌پذیرتر و محسوس‌تر است، حس مشارکت افزون‌تری را برمی‌انگیزاند. نمادهای این اثر در مختصات جغرافیایی و تاریخی فرهنگ ایرانیان ریشه دارد و این نمادها برآمده از کهن‌الگوهایی هستند که بخش‌هایی جدایی‌ناپذیر از ژرف‌ترین لایه‌های ضمیر ناخودآگاه جمعی را نمایندگی و اقتناع می‌کنند. ضمیر ناخودآگاه کلیدی‌ترین بخش در ایجاد سبک زندگی فرد است و هر ابزار تأثیرگذار بر این بخش، برگ برنده تغییر سبک زندگی بشر خواهد بود. این تغییر سبک زندگی درست همان چیزی است که زیست‌بوم‌گرایان برای گذار از بحران‌های زیست‌محیطی

در پی آن‌اند؛ بنابراین، اوستا می‌تواند با تأثیرگذاری بر ژرف‌ترین بخش ضمیر ناخودآگاه، بدون آنکه تقابل یا به اصطلاح مقاومت روانی مخاطب را برانگیزاند، به تغییر سبک زندگی او، به سود باورهای زیست‌بوم‌گرایانه یاری رساند؛ البته این نکته بسیار مهم است که پیش از هر چیز باید این اثر را کاوید و بررسی کرد که آیا نمادهای آن از این ظرفیت برخوردارند که در راستای چنین دغدغه‌هایی به کار گرفته شوند یا نه. در مبحث بعدی با آوردن نمونه‌هایی از اوستا، ظرفیت‌های نمادین و روایی اوستا در این عرصه ارزیابی شده‌اند.

بررسی و تحلیل گزاره‌های در پیوند با محیط زیست اوستا

در بسیاری از بخش‌های بازمانده اوستا، به صورت مستقیم یا غیرمستقیم با نمونه‌هایی مواجه می‌شوید که افزون بر تأکید بر تقدس عناصر در ارتباط با محیط زیست در تلاش است با بهره‌گیری از نمادهای بومی ایرانیان روایتی بیافریند که به تغییر نگرش و سبک زندگی باورمندان بیانجامد؛ تغییر سبک و نگرشی که پیامد آن، حرمت‌نهادن انسان به جزء جزء زیست‌بومش است. اوستا از تمام ظرفیت کهن‌الگویی‌اش برای نمادسازی و روایت‌پردازی در راستای حفاظت از محیط زیست بهره می‌برد؛ برای نمونه، آنگاه که در اوستا سخن از پثریکا (pairika) (پری) می‌آید، این موجود جادویی برآمده از عالم غیرمرئی، به گونه‌ای شخصیت‌پردازی و روایت می‌شود که مخاطب اثر به این گمانه دست می‌یابد که پثریکا، این بدسرشت خوش‌رخسار، می‌کوشد به یاری زیبایی‌اش انسان را بفریبد و زمین، گیاه، آب، ستوران و آتش را تخریب کند (ر.ک: پورداد در مقدمه پشت‌ها، ۱۳۹۴: ۵۹/۱). این شخصیت‌پردازی و روایت‌گری تأثیری ژرف بر روان انسان می‌گذارد.

پثریکا نماد تمام تمایلات لذت‌جویانه و توسعه‌طلبانه انسان است. این نماد به گونه‌ای جادویی، محیط زیست را

هرگاه ما با کوهی به نام «هرا» در متون کهن مواجه می‌شویم، نیاز نیست به دنبال مصداق جزئی، عینی و واقعی آن در جغرافیای منطقه‌ای خاص بگردیم. اینها نمادهایی هستند که از کهن‌الگوهایی گسترده‌تر حکایت دارند. اگر دیدگاه خواجه نصیرالدین طوسی پذیرفته شود که کتابت دلالت بر لفظ و لفظ دلالت بر معنی (= مفهوم) و مفهوم دلالت بر عین خارجی دارد (ر.ک: طوسی، ۱۳۲۶: ۶۳)، نمادهای موجود در اساطیر/اوستا گرچه به ظاهر دلالت بر عین خارجی دارد، در مرحله معنا و مفهوم مانده‌اند. این ماندن در معنا و مفهوم، نه تنها نقطه ضعف آنها نیست که موجب اعتلای آن نمادها تا حد کهن‌الگوهای جهانی است. این ویژگی سبب می‌شود نمادهای این فرهنگ، گرچه رنگ‌وبوی ایرانی - آریایی دارند، از دسترس درک ایرانیان خارج نباشند.

بر اساس این، هر کجا در *اوستا* سخن از پدیده طبیعی و زیست‌محیطی نمادین است، ذهن ما نیاز نیست مناطق جغرافیایی یا پدیده‌های طبیعی مربوط به مناطق ایران را بکاود و با مصداق‌اندیشی، اساطیر/اوستایی را محدود و محبوس سازد. این پدیده‌های زیست‌محیطی و طبیعی، نمادهای کلی‌اند که به کهن‌الگوهای جهانی نزدیک‌اند و نشان از یک دغدغه زیست‌محیطی در شم انسان ایرانی - آریایی دارند؛ این بدان معناست که شم انسان ایرانی از ویرانی زیست‌بوم اطراف خویش و پدیده‌های ناخجسته مرتبط با آن به سان خشکسالی، احساس خطر می‌کرده و از این احساس خطر به کهن‌الگوهایی پناه می‌برده که نمود این پناهندگی در نمادهای اسطوره‌ای *اوستا* همچون درخت گئوکرنه (Gaokerena)، کوه هرا (Hara)، ماهی واسی (Vasi) و ... مشهود است و می‌تواند به منزله بن‌مایه‌های فکری ایرانیان، به سبب تأثیرات ژرفش بر باورها و اساطیر پسین آسیب‌شناسی شود.

گزاره‌های در پیوند با آب

آب در *اوستا* عنصری بسیار درخور توجه و مقدس

به نفع لذات بی‌حد و حصر انسان استحاله می‌کند و نابودی طبیعت را که در بلندمدت جز زشتی و مرگ، پیامدی ندارد، در نگاه انسان زیبا نشان می‌دهد. درحقیقت پئریکا نگرش توسعه‌طلبانه‌ای است که با ترویج مصرف‌گرایی و بی‌توجهی به حرمت محیط زیست، به اضمحلال زیست‌بوم بشر می‌انجامد. پئریکا چه براساس نگرش روانکاوی فرویدی، نمادی از نهاد (ID) باشد و چه براساس روان‌شناسی یونگ نمادی از کهن‌الگوی سایه، *اوستا* به آفرینش کهن‌الگوی مقابل آن نیز در قالب نمادهای متعدد از جمله تشر (فرشته باران) پرداخته است تا تعادل درونی شخصیت انسان را ایجاد کند که حاصل انگیزش فراخود بر نهاد است و از چیرگی سایه بر تمام جوانب شخصیتی جلوگیری کند. این روایتگری از این نظر برای برساختن سبک زندگی و تأثیرنهادن بر روان و ناخودآگاه انسان اهمیت دارد که صرفاً به توصیه و نصیحت‌گری نپرداخته است؛ بلکه با درگیرکردن تمام ساختار شخصیت آدمی و کهن‌الگوهای انسان، ضمیر ناخودآگاه او را به میدانگاه روایت‌های نمادین فراخوانده و با ایجاد بستری برای پیروزی کهن‌الگوهای مفید به حال محیط زیست، بر روان و سبک زندگی مخاطب باورمند تأثیر نهاده است.

در تمام *اوستا* شاهد یک رویارویی و جدال فراگیر در میانه نمادهای منفی برآمده از کهن‌الگوهایی چون سایه با نمادهای مثبت برآمده از دیگر کهن‌الگوها هستیم. این نمادهای رویارویی، که دسته‌ای یاوران اهورامزدا و دسته‌ای یاوران اهریمن‌اند، در بستر روایت‌های *اوستایی*، تعارض‌های موجود در ناخودآگاه انسان را به گونه‌ای نمادین فراروی او می‌آورند. این رویارویی نمادین درنهایت، ذهن انسان را بدان سو می‌برد که با مقدس‌پنداری آب، زمین و برخی موجودات زنده، از آلودن و تباہ‌ساختن آن خودداری کند. در ادامه، بخش‌هایی از *اوستا* آمده است که در آن به صورت مستقیم یا غیرمستقیم آب، زمین و موجودات زنده تقدیس شده‌اند.

در نمونه‌آوری‌ها این نکته را باید در نظر داشت که

نام اپام‌نپات که فرشته نگاه‌دارنده آب و نیز فرشته پاسبان فر و تاج‌بخش معرفی می‌شود. گویا آن که پاسبان آب است، حافظ و نگاه‌بان فر، حکومت و نظام یک کشور خواهد بود. این پیوند آب و فر، نشان از یک نگرش ویژه به ضرورت حفاظت از آب دارد «اپام‌نپات را ما می‌ستایم و آب مزدآفریده مقدس را ما می‌ستایم» (یشت‌ها، هفتن‌یشت کوچک، فقره ۹).

مستندات تاریخی نیز نشان از حرمت آب نزد ایرانیان کهن دارد. شایان ذکر است وضعیت جغرافیایی ایران و قرارگرفتن بخش وسیعی از آن در منطقه‌ای گرم و خشک، در اهمیت یافتن آب میان مردم ایران نقش درخور توجهی داشته است و می‌توان تأثیر این مسئله را در شکل‌گیری اساطیر در پیوند با آب ردیابی کرد؛ به‌ویژه که این تأکید بر آب در اساطیر ایرانی، بیش از اساطیر مشابه ملل دیگر است. پورداود با تکیه بر منابع تاریخی، در توضیحات آبان‌یشت به این نکته اشاره می‌کند که ایرانیان در میان رود، بول نمی‌کنند و در آب، تُف نمی‌اندازند و آلودن آب به کثیفی را تحمل نمی‌کنند. همچنین به این مسئله تأکید می‌ورزد که ایرانیان آب جاری را تنها برای نوشیدن و آبیاری گیاهان مصرف می‌کردند (ر.ک: پورداود در مقدمه آبان‌یشت، ۱۳۹۴: ۱۵۱).

پورداود در ابتدای تیر یشت نیز مقدمه‌ای نگاشته است؛ او در آن به این نکته اشاره می‌کند که این یشت نیز مانند بیشتر بخش‌های اوستا، روایتی نمادین از مصارعۀ خوبی و بدی است. زدوخورد فرشته باران در عالم بالا علیه دیو خشکی در تیر یشت، این مسئله را به ایرانیان القا کرده است که در مملکت خشک و کم‌آب خود نیز باید به ضد خشکی بکوشند. پیامد چنین نگرشی بر سبک زندگی ایرانیان تأثیر نهاده است و درنهایت، این کوشیدن علیه خشکی و نگاه‌داشتن حرمت آب موجب شده است ایرانیان قنات را اختراع کنند و از پرتو آن، به آبادانی نواحی خشک ایران بپردازند (ر.ک: پورداود در مقدمه تیر یشت، ۱۳۹۴: ۲۶۶).

است و به گونه‌های مختلف ستوده شده است. از شایسته ستایش دانستن تشر (فرشته باران) تا درود فرستادن بر ناهید (فرشته نگاه‌دارنده آب) و رود نمادین دایی‌تیا و دریای فراخ‌کرت، همگی جلوه‌هایی از اهمیت و حرمت آب در اوستاست. در تشر یشت آمده است «من ای اسپتمان زرتشت، آن ستاره تشر را در شایسته ستایش بودن مساوی، در برازنده نیایش بودن مساوی، در تکریم او را خشنود ساختن مساوی، در قابل مدح و ثنا بودن مساوی، با خود من که اهورامزدا هستم بیافریدم» (یشت‌ها، تیر یشت، کرده ۱۶، فقره ۵۰). در هرمزد یشت به رود مثالی دایی‌تیا و ناهید درود فرستاده شده است «درود به فر کیانی، درود به آریا ویچ، درود به سئوک، درود به آب دایی‌تیا، درود به آب اردوی ناهید، درود به همه موجودات پاک» (یشت‌ها، هرمزد یشت، فقره ۲۱). در هفتن یشت بزرگ نیز آمده است «به دریای فراخ‌کرت درود می‌فرستیم» (یشت‌ها، هفتن یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۴). پدیده‌هایی در پیوند با آب، در جای‌جای اوستا ستوده شده‌اند:

- ما آب‌های از چشمه جوشنده و با هم جمع شده و جاری را می‌ستایم، آن آب اهورایی خوشی‌بخشنده اهورا را شما (ای آب‌هایی که) به سهولت روان، قابل شناوری و شست و شو و ارمغان هر دو جهان هستید (یشت‌ها، هفتن یشت بزرگ، کرده ۴، فقره ۳).

- ما به سرچشمه‌های آب درود می‌فرستیم و به گذرهای آب درود می‌فرستیم (یشت‌ها، هفتن یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۱).

- به کوههایی که از (بالای آن‌ها) آب جاری موجود است، درود می‌فرستیم و به دریاچه‌ها و استخرها درود می‌فرستیم (یشت‌ها، هفتن یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۲).

افزون بر ستایش ناهید و تشر و درود بر پدیده‌های زیست‌محیطی در پیوند با آب - که به‌صورت مکرر در اوستا مشاهده می‌شود، یک نمادسازی بسیار سترگ در اوستا وجود دارد که کمتر بررسی شده است. فرشته‌ای با

می‌فرستیم (یشت‌ها، هفت‌یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۴).
— کوه اوشیدرنَ مزدا داده، (آن) ایزد رفاهیت
راستی‌بخشنده را می‌ستاییم؛ همه کوههای رفاهیت راستی
بخشنده (و) بسیار رفاهیت‌بخشنده مزداداده پاک (و) رد
پاکی را می‌ستاییم (یسنا، یسنا «ها» ۶، فقره ۱۳).

— ایدون این زمین، زمینی را که ما در بر گرفته و این
زنان را نیز می‌ستاییم (یسنا، هات ۳۸، فقره ۱).

— زمین و آسمان را می‌ستاییم و باد چالاک مزدا آفریده
را می‌ستاییم و سر کوه البرز را می‌ستاییم، زمین و همه
چیزهای نیک را می‌ستاییم (یسنا، هات ۴۲، فقره ۳).

افزون بر این، ذکر کارهایی که موجب شادی و تقویت
زمین می‌شود و بر حذر داشتن افراد از کارهایی که موجب
آلودگی آن می‌شود، نشان از اهمیت زمین در اوستا دارد:

— زراعت و درختکاری است که زمین را شاد و
خرسند می‌سازد و اهریمن و دیوان را می‌گریزند. کیفر
اعدام در انتظار کسی است که جسد مرده را به‌تنهایی
حمل کند. کیفر تازیانه برای کسی که مرده را در زمین
دفن کند (وندیداد، فرگرد ۳، بخش ۱).

— اهورامزدا پاسخ داد و گفت: ای اسپتمه زرتشت،
زمین خوشبخت در درجه سوم جایی است که مرد پارسا
در آنجا هرچه بیشتر گندم، علوفه، درختان میوه‌دار بکار
و وسایل آبیاری در زمین بایر فراهم بدارد (وندیداد،
فرگرد ۳، بند ۴).

— زمین خوشبخت در درجه چهارم جایی است که
رَمه ریز و درشت در آنجا تربیت نمایند و پرورش دهند
(وندیداد، فرگرد ۳، بند ۵).

— زمین خوشبخت در درجه پنجم جایی است که رَمه
ریز و درشت در آنجا کود بیشتر دهد (وندیداد، فرگرد ۳،
بند ۶).

— قطعۀ زمینی که در آن سگ یا انسان فوت کرده
است، چند مدت باید بی‌کشت و بی‌حاصل بماند؟
اهورامزدا پاسخ داد و گفت: قطعۀ زمینی که در آن سگ یا
انسان فوت کرده است، ای زرتشت مقدس، باید در مدت

ستایش و درودفرستادن بر آب و دیگر پدیده‌های
زیست‌محیطی، افزون بر جنبه‌های یادشده، از این رو
اهمیت دارد که به یک عنصر طبیعی، هم‌ارز و هم‌ارج
انسان اهمیت داده می‌شود. این شیوه ستودن طبیعت، برای
زیست‌بوم‌گرایان که به نگاه فرادستانه انسان به طبیعت
معتراض‌اند و آن را موجب تداوم تخریب محیط زیست
می‌دانند، اهمیت دارد:

— ایدون آب‌ها را می‌ستاییم (آن آب‌های) فروچکیده و
گرد هم‌آمده و روان شده و خوب کنش اهورایی را و شما
را (ای آب‌ها) که به خوبی روان و به خوبی درخور
شناوری و به خوبی برای شست‌وشو (و) بخشایش دو
جهان (هستید ما می‌ستاییم) (یسنا، هات ۳۸، فقره ۳).

— آب اردویسور ناهید را می‌ستاییم که به همه‌جا
کشیده شده، درمان‌بخش، دشمن دیوها، اهورایی کیش،
برازنده ستایش در جهان خاکی، برازنده ستایش در جهان
خاکی (است)، پاکی که افزاینده جان، پاکی که افزاینده گله
و رَمه، پاکی که افزاینده گیتی، پاکی که افزاینده خواسته،
پاکی که افزاینده کشور است (یسنا، هات ۶۵، فقره ۱).

گزاره‌های در پیوند با زمین

پدیده‌های طبیعی در پیوند با زمین، به گونه‌های
مختلف در اوستا ستوده شده‌اند و این ستودن و
درودفرستادن بر عناصر در پیوند با زمین، همان‌طور که
پیش از این نیز به تفصیل تبیین شد، نشان از نگاهی ویژه
به طبیعت دارد که بر اساس آن، انسان ارباب طبیعت
نیست، بلکه بخشی از طبیعت است؛ نگرشی که برای
زیست‌بوم‌گرایان دارای اهمیت است. این درود و
ستودن‌ها در اوستا بر عناصر طبیعی مختلف جاری
می‌شود؛ از کوه اوشیدم گرفته تا کوه‌ها:

— آن کوه اوشیدم اوشیدرنه را شبانه‌روز با نیاز برازنده
زور می‌ستاییم (یشت‌ها، هر مزدیشت، فقره ۲۸).

— به زمین و آسمان درود می‌فرستیم و به باد چالاک
مزدا آفریده درود می‌فرستیم و به قلۀ کوه‌ها درود
می‌فرستیم، به زمین و به همه چیزهای نیک و خوب درود

یک سال تمام بی‌کاشت و بی‌حاصل بماند (وندیداد، فرگرد ۶، بخش ۱، بند ۱).

نمونه‌های یادشده همگی نشان از اهمیت و حرمت زمین در متن اوستا دارد. نیالودن زمین از اصول تأکیدشده آن است و آراستن زمین با زراعت و درخت، موجب شادی و خرسندی آن ارزیابی شده است. شادی و خرسندی زمین، نشان از قائل شدن حیات برای زمین در این متن کهن‌الگویی و نمادین است. دین‌پژوهی چون هانری کوربن به این نگاه ویژه اوستا به زمین توجه داشته و موجب شده است در یکی از کتاب‌های خویش با نام کالبد روحانی و آسمانی زمین از مزدائیسیم تا شیعه، با تأثیر از گزاره‌های اوستا فصلی با نام «زمین یک فرشته است» بنگارد و در آن از اهمیت زمین در دین زرتشت سخن بگوید (Corbin, 1989: 3).

گزاره‌های در پیوند با حیوانات و گیاهان

ستایش و درود فرستادن بر حیوانات و گیاهان نمادین نشان از اهمیت حفاظت از حیات حیوان و گیاه در اوستا دارد. نمونه‌های متعددی از این ستایش‌ها و درودها در اوستا وجود دارد که در زیر به برخی از آنها اشاره می‌شود:

- فروهر این مرد پاک را که موسوم است به اسمو خوانوت می‌ستاییم. پس از آن من می‌خواهم که مثل مرد معتقدی (فروهرهای) سایر پاک‌دینان را بستاییم، (فروهر) گئوکرنه توانا و مزدا آفریده را می‌ستاییم، گئوکرنه توانا و مزدا آفریده را می‌ستاییم^۱ (یشت‌ها، هر مزدیشت، فقره ۳۰).
- این‌چنین ما می‌ستاییم گوشورون و تشان را و روان خودمان را و ستوران اهلی را که به ما غذا می‌دهند، برای کسانی که اینها (وجود دارند) و کسانی که برای اینها وجود دارند^۲ (یشت‌ها، هفتن‌یشت بزرگ، کرده ۵، فقره ۱).

- روان‌های جانوران مفید برّی را می‌ستاییم (یشت‌ها، هفتن‌یشت بزرگ، کرده ۵، فقره ۲).

- به مزارع گندم سودبخش درود می‌فرستیم (یشت‌ها، هفتن‌یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۲).

- به ماهی وس^۳ پنچا ستوران درود می‌فرستیم و به

خرای^۴ پاک که در وسط دریای فراخ‌کرت ایستاده است درود می‌فرستیم (یشت‌ها، هفتن‌یشت بزرگ، کرده ۸، فقره ۴).

- ماه^۵ حامل نژاد ستوران را، گوش یگانه آفریده را، چارپایان گوناگون را خشنود می‌سازیم (یشت‌ها، ماه‌یشت، فقره ۱).

- من می‌ستایم ماه حامل نژاد ستوران را (یشت‌ها، ماه‌یشت، فقره ۵).

- درواسپ^۶ توانای مزدا آفریده مقدس را می‌ستاییم؛ کسی که چارپایان خرد را سلامت نگه می‌دارد، کسی که چارپایان (ستوران) بزرگ را سلامت نگه می‌دارد، کسی که دوستان را سلامت نگه می‌دارد، کسی که بچگان را سلامت نگه می‌دارد، با دید، با نان بسیار دور و ... (یشت‌ها، درواسپ‌یشت، کرده ۱، فقره ۱).

- او را (درواسپ را) بستود زرتشت پاک در آریا ویچ، در کنار (رود) ونگوهی دائیتیا با هوم آمیخته به شیر، با برسم، با زبان خرد، با پندار و گفتار و کردار، با زور و با کلام بلیغ و از او این کامیابی را درخواست (یشت‌ها، درواسپ‌یشت، کرده ۶، فقره ۲۵).

- فروهر چارپای خوب‌کنش و کیومرث پاک را می‌ستاییم (یسنا، یسنا «ها» ۱۳، فقره ۱۶۸).

این ارج‌نهادن به برخی حیوانات و گیاهان، هم‌ارز انسان، چنانکه پیش‌تر به تفصیل تبیین شد، از نظر زیست‌بوم‌گرایان درخور توجه است. باید این نکته را در نظر داشت که گرچه بر حیوانات و موجودات در متن اوستا، هم‌ارز و به‌سان انسان درود فرستاده می‌شود، این همراهی به معنای آن نیست که این موجودات را خداوند برای بهره‌بردن انسان نیافریده باشد؛ این بدان معناست که در عین حال که انسان از این موجودات، بهره‌مند و خرم می‌شود، باید بدانند جایگاه آنان، جایگاهی فرودستانه نیست «تویی پدر پاک این (سپند) مینو، کسی که برای ما چارپای خرمی‌بخش بیافرید» (گائها، سپنتمدگات، ها ۴۷، بند ۳). این همراهی و هم‌ارج بودن انسان و گیاه، به گونه‌ای است که در دین زرتشت، گیاهان و فروهر

پرهیزکاران به موازات و در کنار یکدیگر، یاری‌دهنده انسان شمرده شده‌اند (Malandra, 1983: 52)؛ البته این که تنها برخی موجودات درخور ستایش‌اند، می‌تواند نقد و تحلیل شود. مسئله این است که اگر برخی حیوانات درخور این ستایش‌اند، چرا برخی دیگر دارای آن ارزش و ارج نیستند. در ادامه به تفصیل و با رویکردی انتقادی این مسئله بررسی شده است.

نقد زیست‌بوم‌گرایانه برخی باورهای برآمده از اوستا

یکی از پرسش‌های مدنظر این است که آیا تمام گزاره‌های اوستا از نظر زیست‌بوم‌گرایی دارای ارزش و مثبت است یا نمونه‌های نقدپذیر نیز در این اثر وجود دارد. واقعیت این است که گرچه فضای کلی اوستا به نفع محیط زیست و همسو با دیدگاه‌های زیست‌بوم‌گرایی است، درباره یکی از باورهای رایج زردشتیان این قاعده صدق نمی‌کند. یکی از باورهای برآمده از اوستا خیر و شر برشمردن حیوانات است. بر اساس این، برخی از حیوانات اهریمنی شمرده می‌شوند و از بین بردن آنها پاداش در بر دارد. زردشتیان برخی حیوانات مضر را برای محصولات کشاورزی و زندگی انسان، خرفستر می‌نامیدند و کشتن آنها را عملی پسندیده و درست می‌دانستند (ر.ک: پورداود، ۱۳۸۶: ۱۷۸). چنین باورهایی با نگرش‌های زیست‌بوم‌گرایان در تضاد است. زیست‌بوم‌گرایان در مبحث حمایت از محیط زیست به جای آنکه اصل و اساس را منافع انسان بدانند و انسان و منافع بشر را هدف غایی حفاظت از محیط زیست در نظر گیرند، محترم‌شمردن محیط زیست و موجودات زنده را غایت نهایی در نظر می‌گیرند و براساس چنین نگرشی، نمی‌توان یک موجود زنده را به سبب مضر بودن برای انسان از بین برد یا تقبیح کرد. درحقیقت براساس نگرش زیست‌بوم‌گرایانه، یگانه نقد وارد شده بر اوستا همین رسم خرفسترکشی در دین زردشتی است. درباره خرفستر و خرفسترکشی در اوستا آمده است که:

— یکی از کفاره‌هایی که بر گناهی برشمرده می‌شود، کشتن خرفستران است: او باید هزار افعی از آنچه روی شکم می‌خزند و یک‌هزار نوع دیگر به هلاکت رساند. او باید یک‌هزار وزغ زمینی و دوهزار وزغ آبی به هلاکت رساند. او باید یک هزار مورچه دزدانه و دوهزار نوع دیگر به هلاکت رساند (وندیاد، فرگرد ۱۸، بند ۷۳).

— من اهورامزدا، دومین کشور که با نزهت آفریدم دشتی است که اقوام سغد در آن سکونت دارند. اهریمن پرمگ بر ضد آن آفت ملخ پدید آورد. این آفت برای گیاهان، زیان‌بخش و برای رمه و ستوران، کشنده است (وندیاد، فرگرد ۱، بند ۵).

— چهارمین کشور با نزهت که من اهورامزدا آفریدم، بلخ زیبا با پرچم افراشته است. اهریمن پرمگ بر ضد آن مورچه و سوراخ مورچه پدید آورد (وندیاد، فرگرد ۱، بند ۷).

— سگ آبی، جانوری سودمند دانسته شده و کسی که آن را بکشد کفاره‌هایی باید پردازد که یکی از این کفاره‌ها کشتن خرفستران است «او باید ده هزار مار که روی شکم می‌خزد به هلاکت رساند. او باید ده هزار لاکپشت به هلاکت رساند. او باید ده هزار وزغ زمینی به هلاکت رساند. او باید ده هزار وزغ آبی به هلاکت رساند. او باید ده هزار مورچه دزد گندم به هلاکت رساند. او باید ده هزار مورچه زهرآلود و بدقدم به هلاکت رساند. او باید ده هزار کرم که در کثافات و مدفوعات زندگی کند، به هلاکت رساند. او باید ده هزار مگس زشت و منفور به هلاکت رساند» (وندیاد، فرگرد ۱۴، بند ۵ و ۶).

— باید دویست مورچه دزدانه (غله) در تابستان و دویست خرفستر (حشره) مخلوط اهریمن در زمستان از هر نوع باشد، به هلاکت رساند» (وندیاد، فرگرد ۱۶، بند ۱۲).

با توجه به متون اوستا، بیشتر حشرات زیان‌بخش برای محصولات کشاورزی در دسته خرفستران جای می‌گیرند. شایان ذکر است یکی از موارد شایان توجه و نقدپذیر زیست‌بوم‌گرایان در چند دهه اخیر، تلاش بشر برای از بین بردن این حشرات با سموم مختلف بوده است؛

به‌گونه‌ای که یکی از آثار بسیار مهم برآمده از این رویکرد، کتابی به نام *بهار خاموش*، نوشته راشل کارسون است. او در این کتاب به مضرات نگرش خودپسندانه‌ای اشاره کرده است که به موجب آن، انسان به خود حق می‌دهد در راستای رفاهش برخی موجودات را نابود کند:

از عبارت کنترل طبیعت نوعی خودپسندی استنباط می‌شود که ثمره زیست‌شناسی و فلسفه عصر نئاندرتال است؛ یعنی زمانی که گمان می‌رفت طبیعت به‌خاطر رفاه انسانی برپا شده باشد و قسمت اعظم مفاهیم و عملیات حشره‌شناسی کاربردی نیز به جهان عصر حجر علوم بازمی‌گردد. برای ما بداقبالی نگران‌کننده‌ای است که علمی چنین ابتدایی به مدرن‌ترین و مخوف‌ترین سلاح‌ها مجهز شده باشد و آنها را نه تنها علیه حشرات، علیه تمامی سیاره زمین به کار گیرند (کارسون، ۱۳۸۸: ۲۸۱).

متن اوستا گرچه ارزش زیست‌بوم‌گرایانه نمادین و اسطوره‌ای دارد، باید حتماً با نگرشی انتقادی و دقیق ارزیابی و بهره‌گیری شود؛ وگرنه اهریمنی‌دانستن برخی موجودات در این متن، طبق دیدگاه زیست‌بوم‌گرایی می‌تواند تأثیر بسیار مخربی داشته باشد.

نتیجه

گذار از بحران زیست‌محیطی کنونی بدون تغییر نگرش و سبک زندگی انسان امکان‌پذیر نیست. بررسی راهکارهای ایجاد چنین تغییری، چندین دهه است که در دستور کار زیست‌بوم‌گرایان قرار گرفته است. واکاوی متون دینی، این آگاهی را به ما می‌دهد که این متون به سبب گستره نفوذشان، قابلیت ایجاد چنین تغییری را دارند. بر بنیاد دیدگاه زیست‌بوم‌گرایانه، اوستا به دلایل زیر در تغییر نگرش بشر به سود محیط زیست، اهمیت دارد:

۱. اوستا متن دینی و دارای ارزش اسطوره‌ای است. اوستا به سبب دینی‌بودنش بر شیوه نگاه باورمندان زرتشتی تأثیرگذار است و نیز به سبب ارزش اسطوره‌ای برخی از گزاره‌ها، بر گروه وسیع‌تری از مردمان، به‌ویژه

گویشوران زبان‌های هند و اروپایی، تأثیرگذار است. ۲. کارکرد گزاره‌های اسطوره‌ای، از جمله گزاره‌های اسطوره‌ای اوستا، به گونه‌ای است که به سبب کهن‌الگویی بودن، در عین متأثربودن از ضمیر ناخودآگاه جمعی بر ناخودآگاه و روان انسان تأثیرگذار است. تأثیرگذاری بر ناخودآگاه، یکی از مؤثرترین راههای تغییر سبک زندگی است و از این رهگذر متون این‌چنینی، قابلیت آن را دارند که بر سبک زندگی افراد تأثیر بگذارند.

۳. بسامد مفاهیم در پیوند با محیط زیست در اوستا و ارزش اسطوره‌ای این گزاره‌ها می‌تواند به‌عنوان ظرفیتی بالقوه شایان توجه زیست‌بوم‌گرایان قرار گیرد. درودها و ستایش‌های به‌کاررفته در این متن برای عناصر طبیعی، شایسته ستایش‌اند؛ از این نظر که در کنار هم و به موزات هم دانستن طبیعت و انسان برای زیست‌بوم‌گرایان مهم است درحقیقت یکی از اصول بنیادین زیست‌بوم‌گرایان، یادآوری این نکته است که انسان، جزئی از طبیعت است و نه ارباب طبیعت.

۴. نکته درخور توجه دیگر این متن برای زیست‌بوم‌گرایان، قابلیت‌های نمادین آن است. این قابلیت در یک بستر جغرافیایی ویژه نمود یافته و به‌عنوان ظرفیتی بومی با احیای یک هویت ویژه محلی، این ظرفیت را دارد که موجب همراهی افزون‌تری در میان مخاطبان بومی شود؛ زیرا بهره‌گیری از این ظرفیت‌های نمادین، افزون بر آنکه برای مخاطبان هر محدوده جغرافیایی، درک‌پذیرتر و محسوس‌تر است، حس مشارکت افزون‌تری را برمی‌انگیزاند.

آنچه در این میان نباید از یاد برد برخی گزاره‌های ویژه اوستاست که با اهداف زیست‌بوم‌گرایانه تناقض آشکار دارد. این بخش از گزاره‌ها بیشتر به ذکر مناسک برخورد با خرفستران اختصاص دارد که می‌تواند زیست‌بوم و نظم حیات را در زمین دچار مسئله کند؛ از این رو برای بهره‌گیری از ظرفیت‌های مثبت این مقوله، داشتن نگرش نقادانه، ضرورتی انکارناپذیر است.

یادداشت‌ها

- ۱- باستان، مجله تاریخ پژوهی، شماره ۲۰، صص ۱۲۰-۱۱۳.
- ۲- اسنودن، روت، (۱۳۸۹)، خودآموز یونگ (آموزش مبانی روان‌شناسی تحلیلی و آشنایی با نظریه‌های او)، ترجمه نورالدین رحمانیان، تهران، آشیان، چاپ سوم.
- ۳- پورداد، ابراهیم، (۱۳۸۶)، فرهنگ ایران باستان، تهران، اساطیر، چاپ دوم.
- ۴- تفضلی، احمد، (۱۳۸۶)، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام، به کوشش ژاله آموزگار، تهران، سخن، چاپ پنجم.
- ۵- حدادی، محسن، (۱۳۸۳)، «ادیان و محیط زیست "مروری بر مجموعه ۹ جلدی ادیان و محیط زیست"»، اخبار/ادیان، شماره ۱۲، صص ۶۵-۶۰.
- ۶- دایسون، اندرو، (۱۳۷۷)، فلسفه و اندیشه سبزه‌ها، ترجمه محمد حسن ثلاثی، تهران، آگه.
- ۷- دوران، ژیلبر، (۱۳۹۸)، تخیل نمادین، ترجمه روح‌الله نعمت‌اللهی، تهران، حکمت کلمه، چاپ اول.
- ۸- شولتز، دوان و شولتز، سیدنی، (۱۳۹۴)، نظریه‌های شخصیت، تهران، ویرایش، چاپ سی و دوم.
- ۹- طوسی، خواجه نصیرالدین، (۱۳۲۶)، اساس الاقتباس، تصحیح محمدتقی مدرس رضوی، تهران، دانشگاه تهران، چاپ اول.
- ۱۰- عروج‌نیا، پروانه و لیلا هوشنگی، (۱۳۹۵)، «متون دینی زرتشتی و محیط زیست: نقش انسان در آبادانی زمین و طبیعت»، پژوهشنامه/ادیان، شماره ۲۰، سال دهم، صص ۱۳۱-۱۱۱.
- ۱۱- قادری سُهی، هستی و مهیار علوی مقدم، (۱۳۹۶)، «نقش نگرش زیست‌بوم‌گرایی در تقویت اقتصاد مقاومتی و اجرایی شدن اهداف آن»، مجموعه مقالات همایش ملی مدیریت با رویکرد اقتصاد مقاومتی، دانشگاه آباء، صص ۷-۱.
- ۱۲- کارسون، راشل، (۱۳۸۸)، بهار خاموش، ترجمه عبدالحسین وهاب‌زاده و عوض کوچکی و امین عزیززاده، مشهد، جهاد دانشگاهی، چاپ دوم.
- ۱۳- گاناها، (۱۳۹۴)، تألیف و ترجمه ابراهیم پورداد، تهران، اساطیر، چاپ اول.

۱. ستایش فروهر درخت گئوکرنه، درخت نوعی کهن‌الگویی و جایگاه آن چنانکه در بندهشن آمده است، میان اقیانوس فراخ‌کرت است و ماهی گَر از آن در مقابل موجودات اهریمنی حفاظت می‌کند (ر.ک: پورداد در هرمز دیش، ۱۳۹۴: ۹۳). در هرمز دیش، آنجا که نام ستایش فروهر خوانوت (نخستین پیرو زرتشت)، در پی آن از ستایش فروهر گئوکرنه آمده است.
۲. گوشورون روان، نخستین ستور و فرشته موکل جانوران مفید است و کسانی که از ستوران نگه‌داری می‌کنند، در این فقره ستایش شده‌اند (ر.ک: پورداد در هفتن‌دیش بزرگ، ۱۳۹۴: ۱۳۲).
۳. واسی vasi در اوستا نام ماهی بزرگی است که در اقیانوس فراخ‌کرت به سر می‌برد و طول قامت آن به قدری بلند است که تخمین زدنی زد و تمام جانوران مزداآفریده در حمایت این ماهی‌اند (ر.ک: پورداد در هفتن‌دیش بزرگ، ۱۳۹۴: ۱۳۵).
۴. خرا (khara) نام موجودی است که براساس آنچه در بندهشن آمده است، در میان اقیانوس فراخ‌کرت به سر می‌برد. آن موجود دارای شش چشم، نه پوزه، دو گوش و یک شاخ زرین است که از آن هزار شاخ دیگر روییده، با شاخ خود موجودات اهریمنی را نابود می‌سازد. به دنبال آواز او تمام جانوران ماده اهورایی آبستن و جانوران اهریمنی از بیم و هراس بچه سقط می‌کنند. همچنین این موجود، تصفیة آب اقیانوس روان‌شده به سمت هفت کشور را انجام می‌دهد (ر.ک: پورداد در هفتن‌دیش بزرگ، ۱۳۹۴: ۱۳۵ و ۱۳۶).
۵. ماه تشکیل‌دهنده و نگاهدارنده نژاد ستوران است.
۶. دیشت نهم متعلق به درواسپا (Drvapa) است که گاؤش در اوستا و در فارسی گوش می‌نامند. درواسپا فرشته حافظ چهارپایان است (پورداد در مقدمه درواسپ‌دیش، ۱۳۹۴: ۲۸۲).

منابع

- ۱- ابراهیم‌نیا، رضا، (۱۳۸۳)، «اهمیت محیط زیست در ایران

- ۱۴- محقق داماد، مصطفی، (۱۳۹۰)، «الهیات محیط زیست گزارشی از آرمان شهر علامه اقبال لاهوری»، مجله اخلاق زیستی، شماره ۱، صص ۱۹۲-۱۷۱.
- ۱۵- مهدیزاده، جواد، (۱۳۸۶)، «در جست و جوی زندگی سبز» نظری به اندیشه‌های نوین زیست‌بوم‌گرایی»، جستارهای شهرسازی، سال ۶، شماره ۲۱، صص ۲۸-۴۵.
- ۱۶- نامور مطلق، بهمن، (۱۳۹۲)، درآمدی بر اسطوره‌شناسی نظریه‌ها و کاربردها، تهران، سخن، چاپ اول.
- ۱۷- نصر، سیدحسین، (۱۳۸۶)، دین و نظم طبیعت، ترجمه انشاءالله رحمتی، تهران، نی، چاپ دوم.
- ۱۸- ویسپرد، خرده‌اوستا، وندیداد، (۱۳۹۴)، گردآوری و تألیف ابراهیم پورداد و جیمز دارمستتر، تهران، اساطیر، چاپ اول.
- ۱۹- یسنا (نامه زرتشت)، (۱۳۹۴)، گردآوری و تألیف ابراهیم پورداد، تهران، اساطیر، چاپ اول.
- ۲۰- یشت‌ها (۲۱)، (۱۳۹۴)، گردآوری و تألیف ابراهیم پورداد، تهران، اساطیر، چاپ اول.
- ۲۱- یونگ، کارل گوستاو، (۱۳۹۰)، چهار صورت مثالی (مادر، ولادت مجدد، روح، چهره مکار)، ترجمه پروین فرامرزی، مشهد، به‌نشر، چاپ سوم.
- 22- Corbin, Henry, (1989), *Spiritual Body and Celestial Earth From Mazdean Iran to Shi'ite Iran*, Nancy Pearson (trans.), Princeton, Princeton University Press, Fifth printing with Prelude to the Second Edition.
- 23- Malandra, William, (1983), *An Introduction to Ancient Iranian Religion: Readings from the Avesta and Achaemenid Inscriptions*, V.2, Minneapolis, Minnesota Publications in the Humanities, First English language edition.

